



# sedem žutih zlatih

DENAR V VSAKDANJEM IN PRAZNIČNEM ŽIVLJENJU

Izdala: Banka Slovenije

Besedila: Bogdana Herman,  
Alenka Miškec, Katarina Nahtigal,  
Vladimir Vidmar

Oblikovanje: Špela Goltes

Fotografije: Narodni muzej Slovenije,  
Slovenski etnografski muzej,  
Gornjesavski muzej Jesenice

Ljubljana, december 2023

Digitalna različica

Kataložni zapis o publikaciji (CIP)  
pripravili v Narodni in univerzitetni  
knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 178918659

ISBN 978-961-96526-1-9 (PDF)

|           |                                      |
|-----------|--------------------------------------|
| 4         | Uvod                                 |
| <b>5</b>  | <b>Denar kot plačilno sredstvo</b>   |
| 7         | Slovenske ljudske pesmi              |
| 13        | Pregovori in reki                    |
| 15        | Otroške pesmice                      |
| 15        | Izštevanke                           |
| 15        | Uganke                               |
| 17        | Pravljice in povedke                 |
| <b>21</b> | <b>Denar v šegah in navadah</b>      |
| 22        | Šege življenjskega kroga             |
| 26        | Šege letnega kroga                   |
| <b>29</b> | <b>Denar kot dekorativni element</b> |

## Uvod

Slovensko ljudsko izročilo, ki vključuje pesmi, pripovedi, bajke, legende, réke, pregovore, izštevanka, je pravo bogastvo informacij o socialnih, ekonomskih, psiholoških ter ožje kulturnih lastnostih in posebnostih našega življenja. Vsepovsod je na ta ali oni način omenjen tudi denar.

Izročilo nam pomaga razumeti, kako so ljudje v vsakdanjem življenju v naših krajih nekoč poimenovali denar. Poleg uradnih poimenovanj, kot so dukat, tolar, goldinar, krajcar, so uporabljali tudi bolj pristna in slikovita imena, ki so jim olajšala prepoznavanje različnih vrst denarja. Lahko so jih preprosto poimenovali po barvi. Bleščeči zlatniki so bili tako »žuti« zlati, zlati rumeni, zlataki, rumenjaki ali pa svetli srebrniki kar beliči. Lahko so jih poimenovali po številkah, ki so jih imeli kovanci za oznako vrednosti, na primer dvojča, trojača, petica, zeksar, šestica, cvanc'garca, dvajsetica. Lahko pa po raznih podobah, na primer šmarna petica je dobila ime po podobi Matere Božje, repar po repi v grbu salzburškega nadškofa slovenskega rodu in podobno.

Beseda »plačilo« pa ni povezana le z materialno vrednostjo nekega predmeta ali storitve, temveč ima tudi etično in moralno podstat: plačujemo za neupoštevanje družbenih norm, plačujemo za napake, plačujemo za brezbržnost ..., pa tudi za višje varstvo. Znan je pogovorni frazem, da je nekdo »gor plačou«. Preventivno in kurativno torej plačujemo z denarjem in z drugimi daritvami, plačamo pa tudi z boleznijo, s kaznijo ... Ne štejemo le denarja, ne preštevamo le imetja, ampak »mu jih je kdaj tudi naštel«, pri čemer tisti »jih« pomeni veliko trdih besed za veliko napak.

Že bežen pogled na ljudsko pesem pokaže, da je bil denar tam, kjer je ta nastajala, najpogosteje

stereotipno označen kot nekaj, česar je zmeraj primanjkovalo, po drugi strani pa se je kopičilo pri ljudeh nespodbudnih značajskih lastnosti. V njih srečujemo tajkunstvo srednjeveškega mlinarja (ljudska pesem Mlinar in smrt), čolnarja (ljudska pesem Marija in brodnik), graščaka (ljudska pesem Krajcar, mejhen d'nar) in druge. Pogoltni mlinar, po katerega je prišla smrt, on pa bi rad še živel, ji v odkup ne ponuja denarja, ampak celo svojo mater, svojo ženo in vseh sedem otrok. Ko bi Marija rada šla čez veliko vodo, ji brodnik reče: »Jaz vozim le za krajcarje, za tiste bele zeksarje.« Ona jih nima, on pa nima razumevanja, nima srca za njeno nujo, zato je pogubljen. Graščaka, ki kmetu – dolžniku ni odpustil davka v višini enega samega krajcarja, vzame hudič in zadnji verz pesmi se glasi: »O, krajcar, krajcar, mejhen d'nar, mogu sem dati dušo zanj.« Nekatere ljudske pesmi pa govorijo tudi o širokogrudnosti, kakršna je bila galjotova: ko je bil po dolgoletnem potovanju kot dobro plačan mornar izvedel, da se je njegova žena že zdavnaj na novo omožila, ji je poslal ves svoj zaslužek z besedami: »Na, nes' ceu moj lon moj' žen na dom, rec' ji, de ni več živ ubog' galjot.«

Tudi pregovori o denarju kažejo na človeške vrline in napake ter svetujejo zmernost, skromnost in potrpežljivost v denarnih zadevah. »Kdor varčuje, sam sebi srečo kuje.«

Denar je bil tudi sestavni del naših ljudskih šeg, navad in iger skozi vse leto in skozi vse življenje: od rojstva do smrti, od pomladi do pomladi – bodisi kot plačilno sredstvo ali pa kot simbol varnosti, spretnosti, veselja in sreče.

In v resnici v ljudskem izročilu, šegah in navadah, oblačilni kulturi in ljudski likovni umetnosti pa tudi v ljudskem poimenovanju denarja in popularni kulturi, kar vse je naša kulturna dediščina, lahko uzremo ne samo zgodovino denarja, temveč tudi zgodovino slovenskih dežel in njenih prebivalcev.

Denar kot plačilno sredstvo predstavljamo skozi nabor zgodovinskega novca, zlatih, srebrnih in bakrenih kovancev, ki so v različnih časovnih odsekih med 18. in 20. stoletjem predstavljali plačilno sredstvo v naših deželah. Posledično so pustili globoko sled v ljudski literarni tradiciji, ki skozi njihovo metaforo označuje arhetipe, izpostavlja vrline in šibkosti ter personificira posebnosti človeškega stanja.

# denar kot

# plačilno sredstvo



| Cekin<br>(Zecchino)                                                                                                                                                                                                 | Dukat                                                                                                                                                                                                                                                                                 | Dukat                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Beneška republika<br/>Lodovico Manin, Dož CXX (1789–1797)<br/>Benetke, brez letnice<br/>zlato<br/>teža: 3,43 g, premer: 20,5 mm<br/>Narodni muzej Slovenije,<br/>inv. št.: LJ 0049261</i>                        | <i>Avstrijsko cesarstvo (1804–1867)<br/>Franc I. Avstrijski (1804/6–1835)<br/>Kremnica, 1812<br/>zlato<br/>teža: 3,49 g, premer: 21 mm<br/>Narodni muzej Slovenije,<br/>inv. št.: LJ 0078053</i>                                                                                      | <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)<br/>Franc Jožef (1848–1916)<br/>Dunaj, 1876<br/>zlato<br/>teža: 3,48 g, premer: 20,5 mm<br/>Narodni muzej Slovenije,<br/>inv. št.: LJ 0037009</i>                                                                                                        |
| Cekin, cekinek, cekinček je bil zlatnik. Sprva je bil beneški zlati kovanec, pozneje pa splošna oznaka za zlat denar. Ime izhaja iz italijanske besede zecchino, ta pa prihaja iz besede zecco, kar pomeni kovnica. | Dukat je bil zlatnik, imenovan po zadnji besedi napisa »ducatus« na kovancu, ki pomeni vojvodstvo. Izvira iz Italije, najbolj znani so bili beneški dukati.                                                                                                                           | Dukat je bil zlatnik, imenovan po zadnji besedi napisa »ducatus« na kovancu, ki pomeni vojvodstvo. Izvira iz Italije, najbolj znani so bili beneški dukati.                                                                                                                           |
|                                                                                                                                                                                                                     | Že v 13. stoletju so se, približno hkrati z beneškim, pojavili florentinski in madžarski zlati dukati. Sčasoma so postali vzor za kovanje zlatih kovancev tudi v drugih deželah, zato se je izraz dukat uveljavil kot splošen izraz za zlat kovanec. Poznan pa je tudi srebrni dukat. | Že v 13. stoletju so se, približno hkrati z beneškim, pojavili florentinski in madžarski zlati dukati. Sčasoma so postali vzor za kovanje zlatih kovancev tudi v drugih deželah, zato se je izraz dukat uveljavil kot splošen izraz za zlat kovanec. Poznan pa je tudi srebrni dukat. |

### Marko skače, Marko skače

*Marko skače, Marko skače  
po zelenoj trati.*

*V rokah nosi, v rokah nosi  
sedem **žutih zlatih**.*

Marija Klobčar idr., ur.: Odmev prvih zapisov/zvočni posnetek, Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, 2004

### Furmani vozijo vince

*Kdor hoče furman biti,  
ta mora znat voziti,  
mora vince voziti  
ob vel'ki Donavi.  
Ob Savci, ob Dravci,  
ob vel'ki Donavi.*

*Ta prvo je po **dvojači**, ...  
Ta drugo je po **goldinarji**, ...  
Ta tretje je po **reparji**, ...  
Ta č'rtro je po **tolarji**, ...  
Ta peto je po **cekine**, ...  
Ta šesto je po **petici**, ...*

Slovenske narodne pesmi II, str. 240; ciklostil, izdano v prvi polovici 20. stoletja

### Kralj Matjaž in Alenčica

*»Oj, ti kovaček, ti, kovač,  
ali poznaš ti konje te?«*

*»O, da, poznam jaz konje te,  
saj jih podkujem prav vsak dan.«*

*»Koliko pa zaslužiš ti?«  
»Zaslužim en **rumeni zlat**.«*

Zmaga Kumer idr., ur: Slovenske ljudske pesmi I, Ljubljana: Slovenska matica, 1970, str. 32

### Kadar se v jabelko pobera

*Kdor bo dal eno **petico**,  
daj mu Bog lepo ženico,  
kdor bo dal mi **grošek**,  
Bog mu daj slame košek,  
kdor bo dal mi **vinar**,  
Bog mu daj **goldinar**!*

Emil Korytko, ur.: Slovenske pesmi krajskega naroda, tretji zvezek, 1841, Ženitne pesmi, str. 56

### Zarika in Sončica

*Zarin mož šel v Turčijo v s'menj.  
»Kolk' pa le ta Sonca vela?«*

*»Daw sem sto belih **tolarjev**,  
sto pa teh **zlatih rumenov**.«*

GNI ZRC SAZU, zps. dr. France Stele, Ihan, 1910



**Belič**  
(Weißpfennig)

*Habsburška monarhija*  
*Ferdinand I. (1521–1564)*  
*Kutná Hora, brez letnice (od 1558)*  
*srebro*  
*teža: 0,2 g, mere: 13,5 × 14,5 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0031580*

Belič (nemško Weisspfennig) je bil droben srebrn denar, imenovan po beli barvi srebra. Belič je bil pfenig.

**Groš**  
(Groschen)

*Habsburška monarhija*  
*Leopold I. (1657–1705)*  
*Gradec, 1670*  
*srebro*  
*teža: 1,69 g, mere: 23,5 × 21,5 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0003213*

Groš, grošek je bil sprva debel srebrni kovanec (tudi poimenovanje srebrni, beli in svetli groš), pozneje so jih kovali tudi iz bakra. Ime je iz latinske besede grossus, ki pomeni debel, saj so bili drugi sočasni kovanci mnogo tanjši.

Groše so začeli kovati v Pragi proti koncu 13. stoletja. Na Slovenskem so prišli v uporabo po letu 1469, ko so jih začeli kovati v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt).

**Tolar**  
(Taler)

*Habsburška monarhija*  
*Marija Terezija (1740–1780)*  
*Dunaj, 1765*  
*srebro*  
*teža: 28,02 g, mere: 40,5 × 41 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0014886.*

Tolar, tolarec, tolarič, tolarček (nemško Taler, prej Thaler) so bili veliki srebrniki, kovani v državah in na ozemljih Svetega rimskega cesarstva ter Habsburške monarhije od 15. do 19. stoletja.

### Marija in brodnik

*Marija pride do morjá,*  
*prav lepo prosi bródarja:*  
*»Prepelji me za božji lon,*  
*prepelji za nebeški tron.«*

*»Jaz vozim le za **krajcarje,***  
*za tiste bele **zeksarje.**«*

Zmaga Kumer, ur.: Lepa si, roža Marija,  
zbirka slovenskih ljudskih pesmi o  
Mariji, Celje: Mohorjeva družba, 1988,  
str. 101

### Mlada Zora

*Komej se je nardiva noč,*  
*pršow je mlad králjič k mežnarji,*  
*k' je glih »k Marij« zvoníw.*

*Jest te prosim, mežnar ti,*  
*men' boš vodperu črno žrd.*

*Segu je w aržet židani,*  
*vun je vzew jeno pest **tolarjev.***

*Pa jih je daw mežnarju:*  
*de ne boš pravu ke vakol!*

GNI ZRC SAZU, O 8905,  
zps. v Goričici pri lhanu

### Sanje

*Kolikorkrat sem v beli Ljubljani bil,*  
*vselej so mi dali piti in jesti*  
*za moje bele **tolarje,***  
*za moje bele **krajcarje,***  
*za moje **zlate rumene.***

Emil Korytko, ur.: Slovenske pesmi krajskega  
naroda, tretji zvezek, 1841, str. 96

### En uhernik je zbolu

*Če m' je glih Marija zdravje dala,*  
*sej m' ga nej dala zastojn.*  
*Sej sem ji lejpo plačou,*  
*sem dau stu dnarceu jen dvejstu **kron.***

GNI M 24.898

*Le, godci, godite,*  
***petice** služite,*  
***petica** bo vaša,*  
*Alenka pa naša!*

Emil Korytko, ur.: Slovenske  
pesmi krajskega naroda,  
prvi zvezek, 1839, Kratke  
pesmice, str. 28



**Šmarni tolar**  
(Taler)

*Habsburška monarhija*  
*Marija Terezija (1740–1780)*  
*Kremnica, 1742*  
*srebro*  
*teža: 28,66 g, mere: 41,5 × 42 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0040044*

Šmarni tolar (nemško Taler) je bil ogrski kovanec z Marijino podobo na eni strani.

**Goldinar**  
(Gulden, Florin)

*Avstro-Ogrska (1867–1918)*  
*Franc Jožef (1848–1916)*  
*Dunaj, 1877*  
*srebro*  
*teža: 12,28 g, premer: 29,5 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0013939*

Goldinar (nemško Gulden, tudi Florin) je bil denarna enota Habsburžanov v obdobju med letoma 1754 in 1892, ko jo je kot del uvedbe zlatega standarda nadomestila avstro-ogrsko krona.

**Dvajsetica**, 20 krajcarjev  
(20 Kreuzer)

*Avstrijsko cesarstvo (1804–1867)*  
*Franc I. Avstrijski (1804/6–1835)*  
*Dunaj, 1810*  
*srebro*  
*teža: 6,69 g, premer: 28 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0014012*

Dvajsetica, cvancigar (nemško Zwanziger) je srebrnik v vrednosti 20 krajcarjev.

slovenske ljudske pesmi

Smrt zaprta v sod

*Tomaž nabija sodič nov,*  
*oj sodič nov, oj sodič nov.*

*Prišla je k njemu bela smrt:*  
*»Tomaž, al' daš kej vinca pit?«*

*Kdor hoče sladko vince pit,*  
*mora bele **petice** štet!*

GNI ZRC SAZU, O 8918

Krajcar, krajcar, mejhen d’nar

*Gaspud tirja za davčni d’nar*  
*tam ankat anga kmetiča.*  
*Pa mankaw m’ je an mejhen dnar,*  
*an mejhen d’nar, an **krajcar** sam.*

GNI, O 8077, zps. Fr. Kramar, lg pri Ljubljani, 1909

Dečwa je u rutiču trebiwa

*Mam'ca, oj, dajte dva **krajcarja**,*  
*da si bom drumelco kupu.*  
*Drevi pa pojdem k svoj' ljubci u vas,*  
*de ji bom mawo zadrumljaw.*

GNI ZRC SAZU, M 23.207, terenski posnetek iz leta 1959

*Sem s’noči v vasi bil,*  
*me je patrolar dobil,*  
*sem mu **cvanc'garco** dal,*  
*de me v ječo ni djal.*

Emil Korytko, ur.: Slovenske pesmi krajskega naroda, drugi zvezek, 1840, Kratke pesmice, str. 117



**Šestica**, 6 krajcarjev  
(6 Kreuzer)

*Avstrijsko cesarstvo (1804–1867)*  
*Franc Jožef (1848–1916)*  
*Dunaj, 1849*  
*srebro*  
*teža: 1,56 g, premer: 19,5 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0080587*

Zeksar, zeksarček, zekseri,  
srebrna šestica (nemško Sechser)  
je bil srebrnik v vrednosti 6  
krajcarjev.

**Petica**, 5 krajcarjev  
(5 Kreuzer)

*Avstrijsko cesarstvo (1804–1867)*  
*Franc I. Avstrijski (1804/6–1835)*  
*Dunaj, 1815*  
*srebro*  
*teža: 2,22 g, mere: 22,5 × 22 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0048854*

Petica ali petak (tudi finfar, finfer,  
nemško Fünfer) je bil kovanec za  
5 krajcarjev.

**Repar**  
(Batzen)

*Nadškofija Salzburg*  
*Lenart Hodiški (1495–1519)*  
*Salzburg, 1510*  
*srebro*  
*teža: 3,05 g, mere: 25,5 × 26,5 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0070293*

Repar (nemško Batzen) je bil  
srebrnik, kovan v Salzburgu.  
Njihovo poimenovanje se nanaša  
na upodobitev repe v grbu  
salzburškega nadškofa Lenarta  
Hodiškega iz 16. stoletja.

pregovori in reki

*Za pridnega je za vsakim grmom kos kruha,  
pod vsakim kamenom denar.*

'Slovenski pregovori iz rudništva.',  
Etnolog 12 (39): 124

*Denar prebije železna vrata.*

'Slovenski pregovori iz rudništva.',  
Etnolog 12 (39): 125

*Kdor s tujim denarjem hišo zida,  
kamenje na svoj grob nosi.*

'Slovenski pregovori iz rudništva.',  
Etnolog 12 (39): 123

*Hiša je jama za denar notri metati.*

'Slovenski pregovori in reki.',  
Etnolog 17 (44): 105

*Je na denar ko  
mačka na salo.*

'Slovenski pregovori iz živalstva.',  
Etnolog 12 (40): 142

*Voha denar ko  
pes zajca.*

'Slovenski pregovori in reki.',  
Etnolog 17 (44): 104



### Krona (Krone)

*Avstro-Ogrska (1867–1918)*  
*Franc Jožef (1848–1916)*  
*Dunaj, 1913*  
*srebro*  
*teža: 5 g, premer: 23 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0081760*

Krona, kronica (nemško Krone, madžarsko Korona) je bila osnovna denarna enota v Avstro-Ogrski od leta 1892, ko je zamenjala goldinar, do razpada cesarstva leta 1918. Krona je bila vredna 100 vinarjev (hellerjev) v avstrijskem območju in 100 fillérjev v ogrskem območju monarhije. Ime ima po kronah, upodobljenih na kovancih.

Kovanci so imeli nominalne vrednosti 1, 2, 10 in 20 hellerjev oziroma fillérjev ter 1, 2, 5, 10, 20 in 100 kron.

### 2 kroni (2 Kronen)

*Avstro-Ogrska (1867–1918)*  
*Franc Jožef (1848–1916)*  
*Dunaj, 1912*  
*srebro*  
*teža: 10,03 g, premer: 27 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0037067*

Krona, kronica (nemško Krone, madžarsko Korona) je bila osnovna denarna enota v Avstro-Ogrski od leta 1892, ko je zamenjala goldinar, do razpada cesarstva leta 1918. Krona je bila vredna 100 vinarjev (hellerjev) v avstrijskem območju in 100 fillérjev v ogrskem območju monarhije. Ime ima po kronah, upodobljenih na kovancih.

Kovanci so imeli nominalne vrednosti 1, 2, 10 in 20 hellerjev oziroma fillérjev ter 1, 2, 5, 10, 20 in 100 kron.

### Krajcar (Kreuzer)

*Avstrijsko cesarstvo (1804–1867)*  
*Franc I. Avstrijski (1804/6–1835)*  
*Dunaj, 1812*  
*bron*  
*teža: 4,54 g, premer: 25 mm*  
*Narodni muzej Slovenije,*  
*inv. št.: LJ 0048860*

Krajcar, krajcer, krejcer (nemško Kreuzer) je bil najprej srebrnik, ki so ga kovali v 13. stoletju na Tirolskem. Od 16. stoletja je bil v habsburških deželah kovanec manjše vrednosti. V Habsburški monarhiji je bil do leta 1760 majhen srebrni kovanec, nato pa so ga izdelovali iz bronu vse do leta 1892, ko so ga nadomestili z vinarjem. Sprva je veljal eno šestdesetino, od leta 1857 pa eno stotino goldinarja.

Ime krajcar izvira iz nemškega izraza Kreuzer (prej Creutzer) in se nanaša na upodobitev križa (nemško Kreuz), ki se je pojavljal na prvih kovancih te vrste.

otroške pesmice

*Križ kraž Kralj Matjaž,*  
*daj mi groš, da si kupim nož.*

Starodavna prstna igra med dvema

Kristina Brenkova, ur.: Pojte, pojte, drobne ptice, preženite vse meglice, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 33

*Polonca, polonca,*  
*zleti na Šmarno goro,*  
*prinesi denarja*  
*mi polno mošnjo.*

Kristina Brenkova, ur.: Pojte, pojte, drobne ptice, preženite vse meglice, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 12

izštevanka

*Muca maca, račka, gos,*  
*siv osliček, črn kos,*  
*pisan ptiček, počen groš,*  
*bel konjiček, zvrhan koš,*  
*pisker, lonec, slepa miš,*  
*a za konec, ti loviš!*

Roman Gašperin, ur.: Enci benci na kamenci 2, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 98

uganke

*En zlatnik,*  
*en srebrnjak,*  
*a drobiža polovnjak.*

(sonce – luna – zvezde)

Oton Župančič: Mehurčki, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 67

*Pleši, pleši, moj Martin,*  
*za petice, za cekin!*  
*Otroci bodo gledali,*  
*denarce meni dajali.*

Kristina Brenkova, ur.: Pojte, pojte, drobne ptice, preženite vse meglice, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 44



|                                                                                                                                                                                                                                      |                                                                                                                                                                                                                                      |                                                                                                                                                                                                                                      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Vinar</b><br>(Heller)                                                                                                                                                                                                             | <b>2 vinarja</b><br>(2 Heller)                                                                                                                                                                                                       | <b>10 vinarjev</b><br>(10 Heller)                                                                                                                                                                                                    |
| <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)</i><br><i>Franc Jožef (1848–1916)</i><br><i>Dunaj, 1896</i><br><i>bron</i><br><i>teža: 1,61 g, premer: 17 mm</i><br><i>Narodni muzej Slovenije,</i><br><i>inv. št.: LJ 0037016</i>                      | <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)</i><br><i>Franc Jožef (1848–1916)</i><br><i>Dunaj, 1893</i><br><i>bron</i><br><i>teža: 3,31 g, premer: 19 mm</i><br><i>Narodni muzej Slovenije,</i><br><i>inv. št.: LJ 0037033</i>                      | <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)</i><br><i>Franc Jožef (1848–1916)</i><br><i>Dunaj, 1909</i><br><i>nikelj</i><br><i>teža: 3,04 g, premer: 19 mm</i><br><i>Narodni muzej Slovenije,</i><br><i>inv. št.: LJ 0037056</i>                    |
| Vinar, vinarček, helar, helarček (nemško Heller) je bil v avstrijskem delu Avstro-Ogrske kovanec najmanjše vrednosti, in sicer 1/100 krone (v madžarskem delu je bil to fillér), valute od leta 1892 do razpada cesarstva leta 1918. | Vinar, vinarček, helar, helarček (nemško Heller) je bil v avstrijskem delu Avstro-Ogrske kovanec najmanjše vrednosti, in sicer 1/100 krone (v madžarskem delu je bil to fillér), valute od leta 1892 do razpada cesarstva leta 1918. | Vinar, vinarček, helar, helarček (nemško Heller) je bil v avstrijskem delu Avstro-Ogrske kovanec najmanjše vrednosti, in sicer 1/100 krone (v madžarskem delu je bil to fillér), valute od leta 1892 do razpada cesarstva leta 1918. |

pravljice in povedke

### Idrijski perkomandelj

Nekoč je nek rudar v rudniku zagledal majhnega možička perkomandeljna, ki mu je začel pomagati pri delu. Ko je prišel plačilni dan:

*Rudar mu je pomolil denar, naj ga on razdeli, a duh je odkimal z glavo v znamenje, da ga noče deliti. Rudar se je zdaj usedel poleg njega in začel deliti denar. Vse je dobro razdelil, dokler nazadnje ni ostal en **vinar**. Tega je dal rudar na perkomandeljcev kupček in rekel: »Tega pa ti imej, saj si veliko več delal kot jaz!«*

Ko je perkomandelj videl, kako pošten je rudar, mu je prepustil celo plačo.

Monika Krojež Telban, Roberto Dapit in Zmago Šmitek, ur.: Zakladnica slovenskih pripovedi, Radovljica: Didakta, 2019

### Blagonič

*Kdor hoče imeti veliko denarja, mora, ko se piščeta valijo, zbrati med njimi črnega petelina in ga pod mernikom valiti sedem let. Konec sedmih let mu bo petelin zvalil jajce in iz tega jajca se bo zvalilo bitje, ki mu pravijo blagonič. Blagonič mora biti vedno spravljen na skritem mestu in mora biti dobro rejen. Če bo sit in zadovoljen, bo prinašal gospodarju toliko denarja, kolikor ga bo njegov gospodar potreboval. Če pa se mu bo gospodar zameril, ne bo več sreče pri hiši.*

Monika Krojež Telban, Roberto Dapit in Zmago Šmitek, ur.: Zakladnica slovenskih pripovedi, Radovljica: Didakta, 2019

### Črnošolca

*Pri Hrvatu v Vogelskem Dolu sta dva črnošolca večerjala in račun je znesel tri **goldinarje**. Toda plačati nista imela s čim. Zato sta povabila krčmarja, naj gre z njima po plačilo. Tako so se vsi trije odpravili proti Repentabru. Pod brinjevim grmom sta vzela črnošolca velikanski ključ in z njim odprla debela železna vrata, ki so bila tam blizu. Zdaj se jim prikaže prostrana jama, v kateri je bilo vse polno blaga in denarja, tako da se krčmar kar načuditi ni mogel, kajti bilo je šest sodov samih **zlatic**. Sredi jame je ležal strašanski pes, ki je varoval blago. Črnošolca rečeta krčmarju, naj si le svobodno vzame denarja, kolikor hoče, da si poplača svoje stroške. Ali krčmar si vzame le dolžne tri **goldinarje** in si misli sam pri sebi:*

*»Saj zdaj vem, kje je ključ, kje je jama in kam iti po denar, kadar ga bom potreboval, se bom vrnil.«*

*Potem odidejo vsi trije iz jame, črnošolca zapreta vrata in skrijeta ključ pod tisti grm, kjer je bil poprej. Ko se malo oddaljijo, se gostilničar ozre, da bi si kraj dobro zapomnil, ali ničesar več ne vidi, niti vrat niti brinjevega grma, in naposled mu izgineta izpred oči še črnošolca.*

Monika Krojež Telban, Roberto Dapit in Zmago Šmitek, ur.: Zakladnica slovenskih pripovedi, Radovljica: Didakta, 2019



| 20 vinarjev<br>(20 Heller)                                                                                                                                                                                                           | 2 Fillér                                                                                                                                                                                                                                                                        | 20 Fillér                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)<br/>Franc Jožef (1848–1916)<br/>Dunaj, 1911<br/>nikelj<br/>teža: 4,02 g, premer: 21 mm<br/>Narodni muzej Slovenije,<br/>inv. št.: LJ 0037057</i>                                                        | <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)<br/>Karl I/IV. (1916–1918)<br/>Kremnica, 1917<br/>teža: 2,85 g, premer: 17,5 mm<br/>Narodni muzej Slovenije,<br/>inv. št.: LJ 0037170</i>                                                                                                          | <i>Avstro-Ogrska (1867–1918)<br/>Karl I/IV. (1916–1918)<br/>Kremnica, 1918<br/>teža: 3,36 g, premer: 21 mm<br/>Narodni muzej Slovenije,<br/>inv. št.: LJ 0037169</i>                                                                                                            |
| Vinar, vinarček, helar, helarček (nemško Heller) je bil v avstrijskem delu Avstro-Ogrske kovanec najmanjše vrednosti, in sicer 1/100 krone (v madžarskem delu je bil to fillér), valute od leta 1892 do razpada cesarstva leta 1918. | Fillér je bilo ime različnih kovancev majhnih vrednostnih v zgodovini Madžarske. Vreden je bil 1/100 avstro-ogrskih in madžarskih kron, pengőv in forintov.<br><br>Ime izhaja iz nemške besede »vier«, kar pomeni štiri, saj je bilo prvotno to ime kovanca za štiri krajcarje. | Fillér je bilo ime različnih kovancev majhnih vrednostnih v zgodovini Madžarske. Vreden je bil 1/100 avstro-ogrskih in madžarskih kron, pengőv in forintov.<br><br>Ime izhaja iz nemške besede »vier«, kar pomeni štiri, saj je bilo prvotno to ime kovanca za štiri krajcarje. |

pravljice in povedke

### Kačec ali Kačji pastir. Kačja kraljica s krono

*Tudi Prekmurci si pripovedujejo marsikaj o kačjem »cmêru«. Ta cmêr ima namreč tako lastnost, da reči, h kateri se dene, nikdar ne zmanjka. Tako se na priliko tistemu, ki ga dene k penezom, ni treba bati, da bi mu penezi kdaj zmanjkali, pa naj jih razsipa, kolikor hoče. Narod ima dosti pripovedi, v katerih se slavijo junaki, ki so si po nevarnem boju pridobili takšen cmer. Kačec ali kačji kralj nosi ta nakit na glavi.*

Jakob Kelemina, ur.: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje: Družba sv. Mohorja, 1930

### Lisica romarica

*Lisica je bila dekla pri plevánu. Nekega dne zjutraj je toliko pometala in pometala z repom, da je našla **vinar**. In ko je našla **vinar**, si ga je dela v žep. In je rekla:*

*»Zdaj sem kar bogata, nimam več potrebe biti dekla!«*

Zbrala je živali, ki so šle z njo v Rim.

*»Hooo, gremo v Rim. Češ iti tudi ti z nami?«*

*»Joj, jaz nimam denarja!«*

*»Hooo, saj imam jaz denar, sem našla en **vinar** in gremo in gremo v Rim.«*

In je v Rimu vse povabila v gostilno, da jih z enim **vinarjem** pogosti ...

Milko Matičetov, ujel in udomačil: Zverinice iz Režije, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2010

### Kako je Pavliha kukca prodal

*Nekega dne je bil Pavliha sam doma. Ko je šla mati od doma, mu je naročila, naj nikar ne stika po hiši, kot je navajen. Zlasti pa mu je ukazala, da se mora ogibati peči, kajti tam v loncu pod pepelom sedi kupec, strašna in huda žival. Mati je zažugala Pavlihi, da mu bo kupec pri priči izkopal oči, če bo le v peč pogledal. Pavliha je zvesto obljubil, da bo ubogal. Še iz hiše ne bo šel, temveč bo le za pečjo sedel.*

*Kaj pa je bil ta kupec? Zvrhan pisker trdih **tolarjev**, lepo posutih s pepelom. Mati jih je pred Pavliho skrivala, je že vedela zakaj. Poznala je namreč Pavlihovo navado, da rad stika po hiši, kadar je sam doma. Bala se je za **tolarje**, bogve kaj bi Pavliha z njimi počel, ko bi jih dobil. V peči so se ji zdeli **tolarji** najbolj varno skriti, zato jih je spravila tjakaj. Sinu pa je rekla, da v peči sedi kupec, ki mu bo oči izkopal, če noter pogleda. Mislila je, da bo tako najlažje skrila **tolarje** pred Pavliho.*

Pavliha je kukca prav poceni prodal Ribničanu ...

Jana Unuk, ur.: Slovenske pravljice, Ljubljana: Nova revija, 2002

### Mojca Pokrajculja

*Mojca Pokrajculja je pometala hišo in našla med smetmi **krajcar**. Zanj si je kupila piskrček.*

Jana Unuk, ur.: Slovenske pravljice, Ljubljana: Nova revija, 2002

## Veronika s kamniškega Malega gradu

*Bila je zelo skopa. Denarja je imela cele kadi, ki jih je skrbno varovala v podzemni kleti. Nekoč pa je potrkal na grajska vrata berač in poprosil vbogajme. Veronika se je zelo razjezila, udarila je s pestjo po zidu tako močno, da se je v kamnu naredila luknja. Zavpila je:*

*»Raje se pri priči spremenim v kačo, kakor pa da bi ti dala en sam **krajcar**!«*

Spremenila se je v grdo pošast ...

Monika Kropelj Telban, Roberto Dapit in Zmago Šmitek, ur.:  
Zakladnica slovenskih pripovedi, Radovljica: Didakta, 2019

## Trentarski študent

*Na Tolminskem, zlasti v Drežnici, se pripoveduje, da je nekdaj študent iz Trente pod Triglavom v Vidmu v šolo hodil. Kakor navadno delajo kmečki starši, tako so tudi Trentarji nosili svojemu sinu kruh in živež od doma v Videm. Ali pozimi je padlo v Trenti toliko snega, da so bile vse hiše zakidane in da ni mogel nihče od doma. Trentarski študent je v Vidmu neizrečeno stradal in se v največji sili zapisal Hudiču, da mu je denar prinesel. Ker pa je bilo to za dušo zelo nevarno, se obrne Trentarski študent do svete Šembilje in jo vpraša za svet, kaj mu je storiti. Ta ga je naučila, kako naj se Hudiča odkriža, in mu celo podelila dar prerokovanja. Študent stori po nasvetu in Hudič mu ni mogel več škodovati. Vendar zaradi svojega greha ni mogel postati duhoven in maše brati.*

Jakob Kelemina, ur.: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva,  
Celje: Družba sv. Mohorja, 1930

## Močni kovač, nazvan Kurent

Kurent je sedem let služil pri bogatem kmetu, po koncu službe je šel po svetu.

*»Sedem let sem služil, sem sedem belih **vinarjev** zaslužil in eno suknjico.« Sreča ga berač, ki mu pravi: »Če si jih zaslužil sedem pa daj meni enega.« »Na, na – saj mi jih ostane še šest,« veli Kurent ter gre dalje, kričeč: »Sedem let sem služil, sem sedem belih **vinarjev** zaslužil in eno suknjico! En **vinar** pa sem daroval potrebnemu beraču.« Seveda se mu je smejalo kar vse od kraja. No, zato so ga pa nadlegovali berači drug za drugim; vsakemu je dal po **vinar** ter vpil in pravil, koliko let je služil, kaj je zaslužil in koliko je že oddal. Končno mu ostane samo še suknjica. Ali glej, poprosi ga za mili dar še en berač, ki pa je bil sam gospod Bog. Ker pa ni imel Kurent nobenega **vinarja** več, mu da suknjico.*

Zaradi tega je Kurent po smrti prišel v nebesa.

Jakob Kelemina, ur.: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva,  
Celje: Družba sv. Mohorja, 1930

Denar kot najbolj neposredna materializacija vrednosti obeležuje tudi številne šege in navade.

Te so na razstavi povezane v dva soodvisna kroga, krog človeškega življenja in tistih ponavljajočih se letnih opravil, vsakdanjih in prazničnih.

# denar v šegah in navadah

## Šege življenjskega kroga



### Rojstvo in krst

Porodnicam so za lažji porod privedovali šmarno petico, da bi zaščitili tako mater kot otroka.

Novorojenčkom so denar pogosto polagali v plenice, ko so ga nesli h krstu, da bi jim prinesel blagostanje in srečno življenje.

Pomembno je bilo tudi prvo kopanje novorojenca. V vodo so za srečo položili denar, večkrat zlatnik, ta novec pa je dobil tisti, ki je nesel izlit vodo.

### Ženitovanjske šege

Ženitovanjske šege so med najštevilčnejšimi, saj je šlo ob poroki za združitev dveh iz različnih družin v novo skupnost, ki je imela tudi gospodarske osnove in koristi.

### Zaroka

Pred stoletji je igral denar posebno vlogo že ob zaroki, saj je v tem obredu ženin izročil nevesti določeno vsoto denarja kot poroštvo za poroko in varnost.

Janez Vajkard Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske opisuje »čudno navado pri zaroki« na Pivškem, ko na zaključku večdelnega obreda »vržejo nevesti nekaj denarja v naročje«.

Po drugi strani pa je imela nevesta toliko več veljave, kolikor več dote je prinesla k hiši ob poroki.

### Šranganje

V ženitovanjskih šegah so snubci pogosto nastopali kot kupci. Za nevesto so se pogajali na njenem domu.

Pri vožnji nevestine bale na ženinov dom so vaški fantje ženinu postavili oviro, šrango, da jim je plačal odkupnino za nevesto. Šranganje je marsikje na Slovenskem v navadi še danes.

### Poroka

Pri poročnem obredju je imel denar dvojno funkcijo: metali so ga otrokom za srečo, v krušno peč ali v kozarec po goldinar ali dva; oboje spominja na privabljanje dobrih duhov ter na odganjanje hudobnih duhov in namenov.

Pomemben del svatbe je bilo tudi obdarovanje neveste z denarjem, ki ga je pobiral starešina na krožnik ali so ga zatikali v ženitovanjsko pogačo. Med svati so nabirali denar tudi za godce in kuharice.

Zgoraj: Po krstu, okoli leta 1930. Vurnikov fond, avtor fotografije ni znan. Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Svatba z velike kmetije. Skorno, Štajerska, 1914. Fotografija v zasebni lasti, avtor fotografije ni znan. Kopijo hrani Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Portret. Dol pri Hrastniku, 1918. Fotografija v zasebni lasti, avtor fotografije ni znan.

Zgoraj: Šranga. Bistrica pri Mokronogu, 1951. Foto: Milko Matičetov. Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Poročni portret. Jelenja vas, 1923. Avtor fotografije neznan. Dokumentacija SEM.



## Gradnja hiše

Denar so poleg drugih drobnih predmetov za srečo pogosto vzdali v temelje, zidove ali druge dele stavbe. S staro šego stavbne daritve so ljudje želeli zagotoviti trdnost, trajnost in varnost nove gradnje.



## Smrt in pogreb

O navadi, da so dajali mrliču v usta ali roko denar, v naših krajih ni sledu.

Konec in začetek življenja pa se stikata v navadi, da so krstni botri v odprt grob vrgli nekaj denarja, da bi »odkupili« smrt, če sta se pri cerkvi slučajno srečala krst in pogreb.

Zgoraj: Gradnja hiše. Sv. Rok, Dolenjska, 1950.  
Foto: Boris Orel. Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Pogreb. Moste/Brugg, 1951. Fotografija v zasebni lasti, avtor fotografije ni znan. Kopijo hrani Dokumentacija SEM.



Maksim Gaspari:  
Gorenjska svatba

olje na platnu, 1937  
mere: 176 × 143 cm  
v lasti podjetja Petrol, d.d.  
hrani: Gornjesavski muzej  
Jesenice

Vso zanimanje slikarjevo  
spredaj je bilo osredotočeno  
na namaškaranem možu (levo).  
Ima cinast krožnik in pobira  
denarja od ženske, ki se je  
prestrašeno odmaknila, otrok v  
njenem naročju pa je od strahu  
pozabil jokati, izpod mize se  
je z renčanjem pojavil pes.  
Ta osrednja oseba ospredja  
se imenuje »brna«, gorenjski  
ženitvovanjski Pavliha, ki s svojimi

norčijami zabava vse goste.  
Ravnokar pobira denar zase in za  
godce pri tem pa poje ženski:

O mati narejavka,  
raztegnite mošnjico,  
dajte godcem petico,  
ker so vam lepo peli  
vas bodou v mislih imeli.

F. K. Kos: Slovenska svatba na M. Gasparijevi  
sliki, Etnolog 12 (39): 145–146.  
Foto: Gornjesavski muzej Jesenice

## Šege letnega kroga



### Pustni čas

Letne ali koledarske šege zaznamujejo leto. Med letom so si ljudje skušali zagotoviti rodovitnost in srečo z odganjanjem zlih duhov in pridobivanjem naklonjenosti dobrih. Kasneje so se jim pridružili krščanski prazniki, stare šege so ob njih večkrat dobile novo vsebino.

Skozi čas so se prvotni pomeni izgubili, oblike praznovanj pa so ostale.

Letni krog začenja pustni čas, ko so skupine pustnih mask po vseh slovenskih pokrajinah preganjale zle sile zimskega obdobja in z obhodom hiš prinašale dobre želje. V zameno so prejemale darove, med njimi sploh v zadnjem času tudi denar. Po končanih obhodih pustne šeme preštejejo darove in naredijo skupno zabavo. Denar pogosto nabirajo tudi za potrebe krajevnih društev, različne obnove ipd.

V 20. stoletju so se začele pojavljati tudi posebne pustne valute. Hotuljski karneval in Republika

Kotlje na Koroškem sta na primer leta 1986 izdala hotuljski dolar Narodne banke Republike Kotlje, vstopnico za karneval. Kostanjeviška šelmarija ima od leta 1991 svojo denarno enoto kostanj in guvernerja banke. SEM hrani tudi bankovec za 500 EUR, ki so ga Vrbišče šjme iz Vrbice pri Ilirski Bistrici delile na svojem pustnem obhodu leta 2013. Gre za barvno kopijo bankovca, čez pa je s sivo napisano: VRBIŠČE ŠJME. Na spodnjem robu pa z belo piše: banknoteworld.it.

Zgoraj: Zagoriške mačkare, Zagorica pri Dobropolju, 2014. Foto: Nena Židov. Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Šelmarija. Kostanjevica na Krki, 2019. Foto: Adela Pukl. Dokumentacija SEM.

### Velikonočni čas

Krstni in birmanski botri so na veliki ponedeljek pogosto obdarovali svoje krščence, med darovi so bili tudi različni kovanci.

Na ta dan so potekale tudi velikonočne igre s pirhi. Med priljubljenimi igrami je bilo sekanje pirhov. Tekmovalca sta določila pravila, ali se mora kovanec zasekati v lupino, skriti pod njo ali presekat skozi. Če se je sekaču met posrečil, je dobil pirh, v nasprotnem primeru je izgubil kovanec. Sekanje pirhov je razširjeno še danes.

Zgoraj: Maksim Gaspari, Sekanje pirhov, velikonočna razglednica, 1928. Hrani: Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet. Avtor: fotodokumentacija Grafičnega kabineta NMS.

### Sejmi, žegnanja in godovi svetnikov

Cerkvena žegnanja, ki so potekala na dan posvetitve cerkve ali na god krajevnega zavetnika, je v naših krajih pogosto spremljalo podeželsko in mestno trgovanje.

Čez leto so potekali številni kramarski in živinski sejmi. Kupec in prodajalec sta se najprej pogajala za ceno živine, pri kupčevanju pa so sodelovali mešetarji. Ko sta si segla v roko, sta v Rožu izgovorila obredno besedilo: »Bog daj srečo! Tebi za živino,« je rekel prodajalec, kupec je odgovoril: »Tebi pa z denarjem!« Kupčijo z živino je skoraj

po celotnem ozemlju Slovenije spremljal tudi »božji denar«, ponekod imenovan tudi »božji lon« – pri vsaki kupčiji sta bila odšteta krona za večjo živino, »zeksar« ali dva za manjše živali. Kupec je božji denar na poti domov izročil kakšnemu beraču ali ga je daroval v domači cerkvi.

Zgoraj: Sejem v Ljutomeru, 1936. Foto: »Elza« Ljutomer. Kopijo hrani Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Sejem v Mokronogu, 1951. Foto: Jernej Šušteršič. Dokumentacija SEM.



## Božično-novoletni čas

Na božično mizo so na sveti večer marsikje polagali tudi denar, da bi vplivali na obilje v hiši, podobno je bilo na zadnji dan leta.

Na Dolenjskem so imeli v 19. stoletju navado, da so na sveti večer pripravili škaf vode, v katero so vrgli jabolko ali srebrno desetiico, ko so se vrnilo od polnočnice, in rekli: »Pozdravljena, hladna vodi-ca! Jaz ti darujem svoj mali dar in te prosim za obilnejšega!«

Na prvi dan novega leta so dekleta ponekod darovala vodi. Denar ali rdeče jabolko so vrgla v studenec,

da bi si zagotovila moža, hkrati pa so s tem dejanjem ohranjala tudi vodo skozi celo leto obilno in čisto.

Ponekod so imeli tudi navado, da so si zagotovili srečo in blagostanje za vse leto, če so na novo leto v vodo položili kovanec in se s to vodo umili.

Letni krog zaključujejo bohinjski otepovci, maskirani pohodi v času od božiča do novega leta, ki so nekoč predstavljali duše umrlih, ki so se v času dvanajsternih noči med božičem in svetimi tremi kralji vračale na naš svet. Kot pustne ma-

ske, ki jim sledijo in začenjajo nov krog, pobirajo darove ter prinašajo obilno letino ter blagoslov družini in živini. Srečo v hiši in na polju so pospeševali tudi obhodi božičnih, novoletnih, trikraljevskih in drugih kolednikov s petjem, voščili in nabiranjem darov.

Zgoraj: Miklavževanje fantov iz vasi Bevče pri Velenju, 1995. Foto: Tanja Tomažič. Dokumentacija SEM.

Zgoraj: »Bohkov kot« ob božiču. Ljubljana, 1925. Foto: Stanko Vurnik. Dokumentacija SEM.

Zgoraj: Otroci koledniki. Podhom, 1938. Foto: Slavko Smolej. Dokumentacija SEM.

Denar je tudi oblikovan predmet z neizpodbitno estetsko dimenzijo, zato je v ljudski umetnosti postal predmet obdelav v nakit in druge dekorativne predmete. Ti pričajo o tem, kako sta bili združeni njegova materialna in estetska vrednost, hkrati tudi o tem, kako v ljudski likovnosti ponovno postane sredstvo moralične pripovedi.

# denar kot dekorativni element



Motivi na poslikanih panjskih končnicah, ki so začele nastajati v sredini 18. stoletja, odsevajo odnos kmečkega prebivalstva do sveta. Motivika, nabožna in posvetna, je v glavnem figuralna.



Levo: Čebelnjak v Preski pri Medvodah.  
Foto: Ante Kornič.  
Dokumentacija SEM.

V prizorih iz Svetega pisma Stare (Bratje prodajo Jožefa) in Nove zaveze (Kristus izganja trgovce iz templja) ima denar negativno konotacijo.

Zgoraj: Bratje prodajo Jožefa Selca, 1864  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 2304E

Spodaj: Kristus izganja trgovce iz templja Selca  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 2521



Zgoraj: Satirični motiv na panjski končnici **Krojači in kozel, ki serje oz. »štije« zlatnike** spada v skupino upodobitev, ki zasmehujejo krojače. Takšne panjske končnice so bile razširjene zaradi podcenjujočega odnosa do poklica, ki je bil v kmečkem okolju proletarski.

*Krojači in kozel, ki serje oz. »štije« zlatnike*  
Koroška, 1902  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 15734

Spodaj: **Prizor v uradu** najbrž upodablja upravne spremembe, ki so jih uvedle avstrijske oblasti po koncu francoske okupacije. Prikazuje gosposko oblečenega moškega v uradu, ki domnevno plačuje ali grabi denar k sebi. Zaradi uničenosti slike ni jasno, ali so desno v kotu mize kovanci.

*Prizor v uradu*  
Kranj, 1820  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 2466E



Zgoraj: **Sv. Miklavž kot zavetnik mornarjev** prikazuje svetniško legendo, ki pravi, da je škof trem revnim plemkinjam daroval zlatnike za doto. To simbolizirajo tri zlata jabolka, ki jih ima dobrotnik na knjigi.

*Sv. Miklavž kot zavetnik mornarjev*  
Kranj, 1836  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 598

Spodaj: Med posvetnimi motivi **Kralj Matjaž** upodablja kralja iz pripovedne in pesemske folklorne. V koroški pripovedki je zapisano: »Kralj Matjaž je bil dober kralj. Dal je same zlato kovati. Drugega denarja sploh niso poznali. Zato so bili takrat zares zlati časi.« Ko bodo res hudi časi, bo ljudem spet prišel na pomoč.

*Kralj Matjaž*  
1877 (?)  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 2338



Levo: Ženska noša.  
Marindol, po prvi  
svetovni vojni.  
Dokumentacija SEM.

Denar je bil na Slovenskem tudi del oblačilnih dodatkov, predvsem nakita, s katerim so se ljudje krasili.

Z vključevanjem kovancev – ki se svetlikajo, žvenketajo in vključujejo podobe pomembnih vladarjev preteklih časov in tudi samega dejstva, da gre za denar – v oblačilne dodatke so ljudje okolici želeli sporočiti dobro premoženjsko stanje in doseči družbeni ugled.

Zbirke Slovenskega etnografskega muzeja pričajo, da so kovance, ki niso bili več v uporabi, spreminjali v uhane, okrasne gumbe, zaponke za zapenjanje ženskih rokavcev ali pripenjanje naprsnih rut, obeske in broške, jih dodajali pasovom in sklepancam, verižicam za uro ipd. Večina kosov sega v 19. stoletje in je bila del praznične noše podeželskega prebivalstva.

Pas »kaničak« in naprsni nakit s kovanci »pancjer« iz 19. stoletja sta del ženske praznične noše iz Marindola v Beli krajini. Kosa predstavljata dediščino oblačilne kulture pravoslavnega srbskega prebivalstva, ki se je naselilo v Belo krajino v drugi polovici 16. stoletja, in sta lep primer človekove težnje po izražanju pripadnosti določeni narodnosti.



*Pancjer, naprsni nakit s kovanci  
Marindol, Bela krajina  
19. stoletje  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 6869*



*Pas, imenovan kaničak  
Marindol, Bela krajina  
19. stoletje  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 6868*



Moška verižica za uro s kovancema je bila v uporabi v okolici Ljubljane. Z enim delom se je zapenjala z gumbnico telovnika, z drugim je bila skupaj z uro nameščena v žep, kovanca sta bila pri nošnji vidna.

Gre za vrsto dodatka, pri kateri ne moremo govoriti o regionalnih posebnostih, ampak je bila prisotna v različnih slovenskih pokrajinah.



Levo: Moški portret.  
Foto: Johann Arzenšek, Krško.  
Dokumentacija SEM.

*Verižica za uro s kovancema  
okolica Ljubljane  
Slovenski etnografski muzej  
inv. št.: EM 6882*

Viri:

Fikfak, Jurij, Aleš Gačnik, Naško Križnar in Helena Ložar-Podlogar, ur.  
2003 *O pustu, maskah in maskiranju.*  
Ljubljana: Založba ZRC,  
ZRC SAZU.

Golobočnik, Damir  
2005 'Satirični motivi na panjskih  
končnicah.' Etnolog 15 (66):  
345–365.

Kuret, Niko  
1965–1971 *Praznično leto Slovencev:*  
*Starosvetne šege in navade od*  
*pomladi do zime.* Celje: Mohorjeva  
družba.

Kvartič, Ambrož  
2023 *Od imena do spomina: Šege, navade*  
*in obredi življenjskega kroga na*  
*Slovenskem.* Ljubljana: Mladinska  
knjiga.

Makarovič, Gorazd in Bojana Rogelj Škafar  
2000 *Poslikane panjske končnice: Zbirka*  
*Slovenskega etnografskega muzeja.*  
Ljubljana: Slovenski etnografski  
muzej.

Makarovič, Marija  
1965 *Kmečki nakit.* Ljubljana: Slovenski  
etnografski muzej.  
1981 *Govorica slovenske kmečke noše.*  
Ljubljana: Slovenski etnografski  
muzej.  
2009 *Po sledih bele noše v Beli krajini.*  
Ljubljana: Javni sklad Republike  
Slovenije za kulturne dejavnosti.

Novak, Vilko  
1960 *Slovenska ljudska kultura: Oris.*  
Ljubljana: Državna založba  
Slovenije.

Orel, Boris  
1944 'Slovenski ljudski običaji.' V:  
Narodopisje Slovencev 1. Ljubljana:  
Klas. Str. 263–349.

Žagar, Janja  
1993 *Pasovi in sklepanci: Zbirka*  
*Slovenskega etnografskega muzeja.*  
Ljubljana: Slovenski etnografski  
muzej.

Židov, Nena, ur.  
2008 *Med naravo in kulturo: Vodnik*  
*po stalni razstavi Slovenskega*  
*etnografskega muzeja.* Ljubljana:  
Slovenski etnografski muzej.

Publikacija je bila izdana ob razstavi

**Sedem žutih zlatih**  
**Denar v vsakdanjem in prazničnem življenju**

Mala galerija Banke Slovenije  
7. 12. 2023—27. 1. 2024

*Avtorji razstave:*  
Špela Goltes, Bogdana Herman, Alenka Miškec,  
Katarina Nahtigal, Vladimir Vidmar

*Produkcija:*  
Banka Slovenije

*Koproducenti:*  
Narodni muzej Slovenije, Slovenski etnografski  
muzej, Numizmatično društvo Slovenije

*Oblikovanje:*  
Špela Goltes

*Tisk:*  
Infokart

*Izdavatelj razstavnega pohištva:*  
Gregor Stražar s.p.

*Obrazstavna besedila:*  
Bogdana Herman, Alenka Miškec,  
Katarina Nahtigal, Vladimir Vidmar

*Zahvale:*  
Petrol, d.d., SAZU, SAZAS

**BANKA**  
**SLOVENIJE**  
EVROSISTEM



**SLOVENSKI**  
**ETNOGRAFSKI**  
**MUZEJ**

**100**  
**LET**

